

duğu görülmektedir. Babasının talebesi İbn Hacer el-Heytemî'nin aynı eser için yazdığı *Tuḥfetü'l-muḥtâc* adlı şerh önceleri daha çok rağbet gördüyse de *Nihâyetü'l-muḥtâc*, bu kitabın yaygın olduğu Yemen ve Hicaz'ın bazı bölgeleri dışında Şâfiî fikhinin en makbul kaynaklarından biri olmuştur (Nüreddin eş-Şebrâmellisî ve Ahmed b. Abdürrezzâk el-Mağribî er-Reşîdî'nin hâşiyeleriyle, I-VIII, Bulak 1292; Kahire 1286, 1304, 1357, 1389/1969, 1404/1984). Remlî ve İbn Hacer'in bu iki şerhine yansıyan görüş ayrılıkları Ali b. Ahmed b. Saîd Bâ Sabrî'nin tarafından *İsmidü'l-ayneyn fi ba'zı ihtilâfî's-şeyḥayn* adıyla kitap haline getirilmiştir (Kahire 1303, Abdurrahman b. Muhammed Bâ Alevî'nin *Buğyetü'l-müstersîdîn* adlı eserinin kenarında). Remlî'nin şerhine ayrıca Süleyman b. Ömer el-Cemel, Hâlid b. Hüseyin eş-Şehrezûrî el-Osmânî ve Muhammed b. Muhammed el-Embâbî (Ezher Ktp., nr. 2832) hâşiye yazmıştır. 2. *Gâyetü'l-beyân fi şerhi Zübedi İbn Reslân*. İbn Reslân diye tanınan Ahmed b. Hüseyin er-Remlî'nin Şâfiî fikhina dair *Şafvetü'z-zübed* (*ez-Zübed*) adlı manzum eserinin şerhidir (kenarında Ahmed b. Hicâzî el-Feşnî'nin aynı esere yazdığı *Mevâhibü's-şamed* adlı şerhle birlikte, I-II, Bulak 1291; Kahire 1305, 1379; nşr. Hâlid Abdülfettâh Şibl, Beyrut 1991; nşr. Ahmed Abdüselâm Şâhin, Beyrut 1414/1994). 3. *Gâyetü'l-merâm fi şerhi Şürûṭü'l-me'mûm ve'l-imâm*. Babasının *Şürûṭü'l-me'mûm ve'l-imâm* veya *Şürûṭü'l-imâme* (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1009; Ezher Ktp., nr. 41687/2539) adıyla bilinen risâlesinin şerhidir (nşr. Müsâid b. Kâsım el-Fâlih, Riyad 1413/1993). 4. *Fetâva'r-Remlî*. Babasının fetvalarını fikh sistematiğine göre bir araya getirdiği eser önce kendisine (İbn Hacer el-Heytemî'nin *el-Fetâva'l-kübrâs*ının kenarında, Kahire 1308, 1329), daha sonra babasına (nşr. Muhammed Abdüselâm Şâhin, Beyrut 1424/2004) nisbet edilerek yayımlanmıştır. Eser Ahmed b. Abdülfettâh el-Mücirî el-Mevlî tarafından ihtisar edilmiştir (Hidîviyye Ktp., nr. 1523). 5. *Şerḥu'l-İzâh*. Nevevî'nin *el-İzâh fi menâsiki'l-hac* (Abdülganî ed-Dakr, s. 31-32) adlı eserinin şerhidir. İsmâil Paşa, *el-Ğurerü'l-behiyye fi şerhi'l-Menâsiki'n-Neveviyye* adlı bir eseri ona nisbet etmekte (*Hediyetü'l-ârifin*, II, 261), Ezher Kütüphanesinde de eser onun adına kayıtlı görünmektedir (nr. 7878/1015). Ancak Dârü'l-kütübi'l-Misriyye katalogunda bu adı taşıyan bir kitap Zekeriyâ el-Ensârî (Fuâd Seyyid, II, 151), Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye'de ise

Nüreddin Ali b. Abdullah el-Hasenî (Abdülganî ed-Dakr, s. 189) adına kaydedilmiştir. 6. *Umdetü'r-râbih fi ma'rifeti't-ṭarîki'l-vâzih*. Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed ez-Zâhid'in *Hediyetü'n-nâşih ve hizbü'l-felâhi'n-nâcih* adlı eserine yazılmış şerhtir (Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, nr. 25326 B; Hidîviyye Ktp., nr. 1697, 6977; Ezher Ktp., nr. 8512/1000, 41899/2589). Şemseddin Muhammed b. Dâvûd el-İnânî bu şerh üzerine bir hâşiye kaleme almıştır (Hidîviyye Ktp., nr. 1696). 7. *el-Fevâ'idü'l-merziyye*. Abdullah b. Abdurrahman Bâ Fazl el-Hadramî'nin fıkha dair *el-Muḥaddimetü'l-Ḥadramiyye*'sinin muhtasarına yaptığı şerhtir (Cidde 1408/1988). 8. *Şerḥu'l-Âcurrûmiyye*. İbn Âcurrûm'un nahve dair eseri üzerine yazılmıştır (Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, nr. 438; Ezher Ktp., nr. 26282, 41036). Remlî'nin kaynaklarda adı geçen bazı eserleri de şunlardır: *Şerḥu'l-Menâsiki'd-Delciyye*, *Şerḥu'l-Behce* (Zeynüddin İbnü'l-Verdî'nin *el-Behcetü'l-Verdiyye* adıyla *el-Hâvi's-şagir*'e yazdığı nazım şerhidir), *Şerḥu'z-Zübed* (babasının eseri üzerine yazılmıştır), *Şerḥu'l-Uḫûd fi'n-nahv*, *Hâşiye 'ale'l-Ubâb*.

İsmâil Paşa, *Fethu'l-Cevâd bi-şerhi Manzûmeti'bni'l-İmâd* adlı eseri hem Şemseddin er-Remlî'ye hem 973'te (1565-66) vefat ettiğini belirttiği Şehâbeddin Ahmed b. Ahmed b. Hasan er-Remlî'ye nisbet etmiştir (*Hediyetü'l-ârifin*, I, 145; II, 261; *İzâhu'l-meknûn*, II, 161). Ancak İbnü'l-İmâd diye bilinen Ahmed b. İmâdüddin el-Akfehî'nin *Manzûmetü'bni'l-İmâd fi'l-ma'füvvât* adlı eserinin şerhi olan bu kitap Şemseddin er-Remlî'nin babasına aittir. Bir yerde Şemseddin er-Remlî'ye *Şerḥu Manzûmeti'l-ma'füvvât* adlı bir eser nisbet eden Brockelmann da (*GAL Suppl.*, II, 442) başka bir yerde *el-İşârât ilâ mâ 'ufiye mine'n-necesât* ismiyle de anılan bu esere baba Remlî'nin *Fethu'l-Cevâd* adıyla şerh yazdığını belirtir, ardından da *Fethu'l-mübîn* adlı bir diğer şerhi yine Şemseddin er-Remlî'ye nisbet eder (*a.g.e.*, II, 110-111). Necmeddin el-Gazzî, Remlî'nin kendi el yazısıyla kaydettiği eserleri arasında *Şerḥu Manzûmeti'bni'l-İmâd fi'l-aded* adlı bir kitabını haber verir ki (*Lutfü's-semer*, II, 81), bu kitabın fikhla alakalı olmadığı anlaşılmaktadır. Brockelmann, baba Remlî'nin Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed ez-Zâhid el-Misrî'nin *Sittân mes'ele fi'l-fikh* diye de anılan kitabı üzerine yazdığı *Şerḥu Muḥaddimetü'z-Zâhid* adlı eserini Şemseddin er-Remlî'ye nisbet etmiştir (*GAL Suppl.*, II, 112).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülvehhâb b. Ahmed eş-Şarânî, *et-Tabakâtü's-suğrâ* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Kahire 1410/1990, s. 66, 67, 117-118; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, I, 199; II, 119; III, 94; a.m.f., *Lutfü's-semer ve katfû's-semer* (nşr. Mahmûd eş-Şeyh), Dimaşk, ts. (Vezâretü's-sekâfe ve'l-irşâd), I, 15, 77-85, 174, 230, 265, 567, 586, 690; II, 81, 468; Hafâcî, *Reyhânetü'l-elibbâ*, II, 327-328; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VIII, 316, 359; Ayyâşî, *İktifâ'ü'l-eşer ba'de zehâbi ehlil-eşer* (nşr. Nüfeyse ez-Zehabi), Rabat 1996, s. 121, 124, 125, 127, 130, 136, 141, 177, 182, 184, 185, 187, 199; Muhibbî, *Ḥulâsâtü'l-eşer*, III, 208, 342-348; Kâdirî, *Neşrü'l-meşânî*, I, 56-57; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, II, 102-103; Ali Paşa Mübârek, *el-Ḥitâtü't-Tevfiküyye*, Bulak 1305, IV, 246-248; *Fihristü'l-Kütübḥânetü'l-Hidîviyye*, III, 198-199, 220, 222, 227, 245, 246, 247, 249, 287, 288; Serkîs, *Mu'cem*, I, 937, 952; II, 1359; Brockelmann, *GAL*, II, 418-419; *Suppl.*, II, 110-111, 112, 113, 416, 442; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 145, 406; II, 261; *İzâhu'l-meknûn*, II, 121, 161; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edeb*, III, 164-165; Abdülmüteâl es-Saîdî, *el-Müceddidün fi'l-İslâm*, Kahire, ts. (Mektebetü'l-âdâb), s. 374-376; Muhammed Remzî, *el-Kâmûsü'l-coğrafi li'l-bilâd il-Misriyye*, Kahire 1954-55, II, 19; Fuâd Seyyid, *Fihristü'l-maḥtûṭât*, Kahire 1382/1962, II, 73, 148-149, 151, 162-163; Abdülganî ed-Dakr, *Fihristü maḥtûṭâti Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye*: *el-Fikhü's-Şâfi'i*, Dimaşk 1383/1963, s. 31-32, 161, 189, 296-302; Hacvî, *el-Fikrû's-sâmî*, II, 352-353; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-baḥşî'l-ilmî*, Cidde 1403/1983, s. 366-367; Zirikî, *el-Â'lâm* (Fethullah), VI, 7; Sâlihîyye, *el-Mu'cemü's-şâmil*, III, 73-74; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmi'u's-şürûḥ ve'l-ḥavâşî*, Ebûzabî 1425/2004, I, 29, 369, 543; III, 1804, 1926, 2096; A. Zysow, "al-Ramlî", *EI²* (İng.), VIII, 424-425.

AHMET ÖZEL

REMY-i CİMÂR

(bk. CEMRE).

REMYZ

(bk. REMİZ).

REMYZİ, Muhammed Murad (1855-1934)

Nakşibendî şeyhi, âlim.

1272 yılı Rebülâhîr ayı ortasında (25 Aralık 1855) Kazan'ın Ufa vilâyetine bağlı Minzele kazasının Elmet köyünde doğdu (İmâm-ı Rabbânî, III, 188). Minzelevî, Kazânî ve Mekki nisbeleriyle anılır. XVI. yüzyılda Aral gölü, Amuderya ve Sirderya ile Özbek ve Türkmen yörelerine hükmeden Bıçkura Han'ın soyundandır. Dedesi Âdilşah, Elmet ve çevresinin yöneticisiydi. İlk bilgileri babası Bahadır Şah (Batırşah) Abdullah'tan ve öğretmen olan annesi Abistay Üstazbike'-

den aldı. Köylerindeki medresede dayısı Molla Hasanüddin'in yanında on sekiz yaşına kadar Arapça, mantık, ahlâk ilmi, fıkıh ve kelâm öğrenimi gördü. 1873'te Kazan'a giderek Şehâbeddin Mercânî'nin medresesine kaydoldu. Kısa bir süre sonra Buhara ve Mâverâünnahir'e geçmek üzere buradan ayrıldı. Yolculuğu sırasında Trosky şehrinde yaklaşık iki yıl kalarak Molla Şerefeddin ve Molla Muhammed Can'ın medreselerinde tahsiline devam etti. Burada Nakşî şeyhi Zeynullah Resûlî'den faydalandı. Taşkent'e uğrayıp bir süre bazı âlimlerden ders aldı ve ardından Buhara'ya gitti (1876). Molla Abdullah es-Sertâvî el-Kazânî ve Molla Abdüşşekûr et-Türkmânî'nin derslerini izledikten sonra aynı yıl içinde tekrar Taşkent'e döndü. Aralarında Altaylı Şeyh Abdülmü'min İşân'ın da bulunduğu Taşkent ve çevresindeki ulemâdan yararlandı ve Nakşibendiyye tarikatına intisap etti. Hacca gitmek üzere 1878 yılı ortalarında Afganistan ve Hindistan'a geçerek Bombay üzerinden Cidde'ye ulaştı. Hac ibadetinin ardından Medine'ye gitti. Emin Ağa, Şifâ ve Mahmudiyye medreselerinde öğrenimini sürdürüp icâzet aldı. Nakşibendiyye-Müceddidiyye şeyhi Muhammed Mazhar'a da bu sırada intisap etti.

1880'de Mekke'de hemşerilerinden Muhammed Şah'ın kızı Esmâ ile evlenen Murad Remzî, 1883 yılında rahatsızlığı dolayısıyla memleketine yaptığı birkaç aylık seyahatin ardından tekrar Mekke'ye döndü. Burada Abdülhamîd ed-Dağistânî, Abdurrahman es-Sirâc ve Sürûr es-Süddânî'nin derslerine katıldı. 1884'te şeyhi Muhammed Mazhar ve aynı yılın sonunda, onun yerine geçen Şeyh Abdülhamîd ed-Dağistânî vefat etti. Dağistânî'den sonra posta oturan Mekke müftüsü Muhammed Sâlih ez-Zevâvî'nin sohbet ve derslerine devam etti. Nisan 1885'te Medine'ye geçen Zevâvî oradan Cavalı bir müridiyle ona müşterek bir hilâfetnâme gönderdi. Ertesi yıl Mekke'ye gittiğinde ikisine de hırka giydirdi. Remzî bu sırada *Reşehât*'ı Arapça'ya çevirerek şeyhine sundu ve onun isteği üzerine *Mektûbât*'ı da Arapça'ya tercüme etmeye başladı. Kendi ifadesine göre bu dönemde tasavvufla ilgili temel eserleri, özellikle *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'yi, *Fuşûşü'l-hikem*'i ve bu eserlerin şerhlerini okudu; Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin de görüşlerine vâkıf oldu. Mekke'de aralarında Ahmet Temir'in babası Muhammed Reşid Cârullah'ın da bulunduğu birçok öğrenci yetiştirdi.

Murad Remzî 1902, 1904, 1907, 1909, 1914 yıllarında ailesiyle birlikte İstanbul,

Kazan ve Türkistan'a seyahatler yaptı. Son seyahatinde oğlu Fehmî Murad'la birlikte Taşkent, Buhara, Hokand ve Endican'ı gezdi. Memleketine döndükten sonra Türkiye üzerinden Mekke'ye gitmeye karar verdiğise de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaş çıkması yüzünden bir yıl Kazan'da kaldı. Ardından Orenburg'da Töztoba kasabasında müderris ve imam olan teyzesinin oğlu Muslihuddin Nogaybek'in yanına gitti. Rus yönetimince burada 1915-1917 yılları arasında sivil esir olarak ikamete mecbur tutuldu. 1919'da Doğu Türkistan'a gidip Cungiya'nın merkezi Çögeçek'e yerleşti. İmamlık ve müderrislik yaptığı bu şehirde 2 Nisan 1934 tarihinde vefat etti. Ahmet Temir'in verdiği bu tarihi Zeki Velidi Togan 5 Ekim 1935 olarak kaydeder (*Bugünkü Türkili Türkistan*, s. 542).

Zeki Velidi Togan, Muhammed Murad Remzî'nin Kazan sultanlarından Sıddık ve Ahmed'in yanında uzun yıllar hocalık yaptığını, babası ve dayısının arkadaşı olduğunu, kendilerine misafir geldiği bir sırada onu tanıdığını ve *Telfîku'l-ahbâr* adlı kitabını okuyup ondan etkilendiğini belirtir (*Hâturalar*, s. 44-45). 1909'da hacca giden Abdürreşid İbrahim, Mekke'deki tekkesinde misafir kaldığı Şeyh Muhammed Murad'ın ilim ve fazilet sahibi bir zat, usul, fûrû, hadis ve tefsirde değerli bir âlim olduğunu, Arapça, Farsça ve Türkçe'yi konuşup yazdığını, ancak değerinin bilinmediğini ve hac mevsiminde hacılara hizmet edip aldığı hediyelerle geçindiğini yazar (*Âlem-i İslâm*, II, 487-488). Kendisi de Mekke'de hemşerilerinin sağladığı imkânlarla geçimini sağladığını kaydeder (*el-Mektûbât*, III, 192).

Murad Remzî, uzun zaman Haremeyn'de kalıp Nakşî şeyhi olarak faaliyet göstermesi ve öğretimle meşgul olması, resmî bir görevde bulunmaması, gerek kendi memleketi gerek Türkiye'deki fikir ve siyaset çevrelerinden uzak kalması sebebiyle Şehâbeddin Mercânî, Mûsâ Cârullah, Âlimcan Barudî, Rızâeddin Fahreddin, Gaspiralî İsmâil, Akçuraoğlu Yusuf ve Zeki Velidi Togan gibi bölgenin diğer ilim ve fikir adamları kadar tanınmamıştır. Eserlerinde Muhammed Murad Remzî, Murad Remzî, Muhammed Murad Kazânî / Mekki gibi isimler kullanmış, siyasî yazılarında Tûtî, Andelîb, Ebü'l-Hasan, Ekmel, M. M. Remzî, Remzî gibi takma adları tercih etmiştir. Mûsâ Cârullah'a reddiye olarak yazdığı makalelerden (Kanlıdere, s. 54, 57, 63-65, 205, 239) Murad Remzî'nin Cedîdçiler'e karşı Kadîmçiler arasında yer aldığı,

ancak mutedil bir yol izlediği anlaşılmaktadır. Murad Remzî'nin Mekke'deki tekkesinde kurduğu, önemli eserler ihtiva eden kütüphanesi Harem-i şerif Kütüphanesi'ne intikal etmiştir.

Ahmet Temir'in kaydettiğine göre Murad Remzî'nin Berlin Üniversitesi'nde tıp öğrenimi gören oğlu Fehmî Murad, Cidde ve Mekke'de doktorluk yapmış, Mekke'de Kazan Türkleri'nin vakıflarının yönetiminde bulunmuş, muhtemelen 1965'te vefat etmiştir. Aynı yıl Ahmet Temir'e posta ile gelen, Murad Remzî'nin risâleleri, Türkistan, Afganistan ve Hindistan seyahati, Mekke ve Medine'deki hayatıyla ilgili yazılarını, ayrıca Fehmî Murad'ın hâturalarını ihtiva eden dosyanın Temir'in ölümünden (2003) sonra ne olduğu bilinmemektedir.

Eserleri. 1. Telfîku'l-ahbâr ve telkîhu'l-âşâr fi vekâ'îi Kâzân ve Bulğâr ve mülûki't-Tâtâr (I-II, Orenburg 1908; nşr. İbrâhim Şemseddin, Beyrut 1423/2002; nâşir, adı M. M. Remzî şeklinde kaydedilen müellif hakkında bilgi bulamadığını belirtmektedir). Müellif eserin önsözünde, Kazan ve Bulgar muhitiyle ilgili bazı tarihçilerin verdiği sınırlı mâlûmat dışında derli toplu bilgi bulunmadığını, bu sebeple hem bölge müslümanlarının durumu hakkında bilgi vermek hem de Rus hâkimiyeti altındaki bölge halkını uyandırmak amacıyla bu kitabı kaleme aldığını belirtir. Bir mukaddime, dört bölüm (maksad) ve bir hâtimeden oluşan eserin mukaddimesinde Türkler'in menşei, yayılmaları, İslâm öncesinde komşularıyla ilişkileri ele alınmış, birinci bölümde Bulgarlar, İslâm'a girişleri ve tarihleri; ikinci bölümde Tatarlar'ın bölgeye gelişi, burada bir devlet kurmaları, İslâmiyet'i benimsemeleri; üçüncü bölümde kurulduğundan Rus istilâsına kadar Kazan şehrinin tarihi; dördüncü bölümde Rus istilâsı sonrasındaki dönem anlatılmıştır. Hâtime Kirman, Kırım, Buhara, Hârizm ve Kazan hanlarıyla ilgili bilgiler içermektedir. Fehmî Murad hâtıratında babasının eseri bastırmak istediğinde Rus yönetiminin buna engel olduğunu, daha sonra Kalmuklar'dan bir tarih profesörünün yardımıyla bastırabildiğini kaydettir (Ahmet Temir, L/197 [1986], s. 503). Zeki Velidi Togan da kitabın yayımlandıktan sonra Rus yönetimince toplatıldığını belirtir (*Bugünkü Türkili Türkistan*, s. 542; eserle ilgili bazı değerlendirmeler için bk. Kemper, s. 9-10, 88-89, 96, 99, 174, 447). **2. Tercemetü Reşehât**. Fahreddin Ali b. Hüseyin Kâşifi'nin *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât* adlı Farsça kitabının çevirisidir.

Murad Remzî'nin belirttiğine göre 1885 yılında başladığı *Reşehât* tercümesi şeyhi Muhammed Sâlih ez-Zevâvî'nin sağladığı maddî imkânla neşredilmiştir (Mekke 1307). Bu tercümenin kenarında basılan, yine Murad Remzî'nin kaleme aldığı *Nefâ'isü's-Şânihât fi tezyîli'l-bâkıyâti's-sâlihât* adlı *Reşehât* zeyli Hicaz'daki Nakşîlik hakkında değerli bilgiler içermektedir. 3. ed-Dürerü'l-meknûnâtü'n-nefise. İmâm-ı Rabbânî'nin *Mektûbât*'ının Arapça tercümesidir (I-III, Mekke 1316-1317). I. cildin kenarında İmâm-ı Rabbânî'nin biyografisi, II. cildin kenarında İmâm-ı Rabbânî'ye ait *Risâletü'l-Mebde' ve'l-me'âd*'in Arapça tercümesi, III. cildin kenarında Muhammed Bek el-Özbekî'nin *Mektûbât*'a yönelik itirazlara cevap olarak yazdığı *'Atıyyetü'l-Vehhâb el-fâsîlatü beyne'l-hatâ'* ve *'ş-şavâb* adlı eseri vardır. Arapça tercümeden seçilen 194 mektup *el-Müntehabât* adıyla yayımlanmış (İstanbul 1972, 1986, 1994), Abdülkadir Akççek de *Mektûbât*'ı Arapça'dan Türkçeye çevirmiştir (I-II, İstanbul 1977). 4. *Kasîde-i Hürriyyet* (Orenburg 1917; bazı beyitleri için bk. Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan*, s. 542-543). Murad Remzî'nin hâtıratında zikrettiği diğer çalışmaları da şunlardır: *Telfîku'l-ahbâr'ın Türkçe Tercümesi*, *Türkçe Kur'an Tercümesi*, *Tenzihü'l-Keşşâf 'ammâ fihî mine'l-i'tizâl ve'l-inkîşâf*, *Müşâye'atü hizbi'r-rahmân* (Mûsâ Cârullah'a reddiye), *Mevlidü'n-Nebî, el-'Arûz, en-Nahvü'l-'Arabî, es-Şarfü'l-'Arabî* (Orenburg'da çıkan *Din ve Maişet* adlı dergide Mûsâ Cârullah'a reddiye olarak yazdığı bazı makaleleri için bk. Kanlıdere, s. 253).

BİBLİYOGRAFYA :

İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât: ed-Dürerü'l-meknûnâtü'n-nefise* (trc. M. Murâd el-Mînzelevî), Mekke 1317, III, 188-192 (mütercim in bizzat kaleme aldığı biyografisi); Abdürreşid İbrahim, *Tercüme-i Hâlim yâ ki Başuma Gelenler*, St. Petersburg, ts., s. 113-114; a.mlf., *Âlem-i İslâm ve Japonya'da İslâmiyet'in Yayılması* (s.nşr. Ertuğrul Özalp), İstanbul 2003, II, 486-490, 522, 525; Serkîs, *Mu'cem*, II, 1480-1481; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 287; Zeki Velidi Togan, *Hâtıralar*, İstanbul 1969, s. 44-45; a.mlf., *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, s. 541-543; Hamid Algar, "Shaykh Zaynullah Rasulev: The Last Great Naqshbandi Shaykh of the Volga-Urals Region", *Muslims in Central Asia* (ed. Jo-Ann Gross), Durham-London 1992, s. 125-126, 131; a.mlf., "Mektûbât", *DA*, XXIX, 12; T. Zarcone, "Un aspect de la polémique autour du sufisme dans le monde Tatar au début du XXe siècle: Mysticisme et confrérisme chez Mûsâ Djârallâh Biğî", *l'Islam de Russie*, Paris 1997, s. 244; M. Kemper, *Sufis und Gelehrte in Tatarien und Baschkirien, 1789-1889: Der Islamische Diskurs unter Russischer Herrschaft*, Berlin 1998, s. 9-10,

88-89, 96-97, 99, 174, 447; Ahmet Kanlıdere, *Kadimle Cedit Arasında Musa Carullah: Hayatı-Eserleri-Fikirleri*, İstanbul 2005, s. 54, 57, 63-65, 205, 239, 253; Ahmet Temir, "Doğumunun 130. ve Ölümünün 50. Yılı Dolayısıyla Kazanlı Tarihçi Murad Remzi (1854-1934)", *TTK Belleteri*, L/197 (1986), s. 495-505; J. Hamilton, "Kahar Barat (ed. and trans), The Uygur-Turkic Biography of the Seventy-Century Chinese Buddhist Pilgrim Xuanzang", *BSOAS*, LXV/3 (2002), s. 595.

▲ AHMET ÖZEL

REMZİ OĞUZ ARIK

(bk. ARIK, Remzi Oğuz).

RENAN, Ernest

(1823-1892)

Fransız şarkiyatçısı, dil âlimi, tarihçi ve edip.

28 Şubat 1823'te Fransa'nın Bretagne bölgesindeki Treguier kasabasında doğdu. Babası Philibert fakir bir denizci ailesindendi; annesi kocasının aksine çok dindar bir kadındı. Beş yaşında iken babası öldüğü için annesi ve kız kardeşi tarafından zor şartlar altında yetiştirildi. Çocukluğu ve almış olduğu çelişkili eğitim onun bütün hayatında belirleyici rol oynayacaktır. Treguier'de bir Katolik okulunu bitirdi, ardından dinî tahsil için Paris'e gitti. Nicolas-de-Chardonnet Katolik Semineri'nde üç yıl kaldıktan sonra Saint-Sulpice'e kaydoldu; burada felsefe, ilâhiyat, tarih ve Doğu dilleri (İbrânîce, Keldânîce, Arapça) okudu. Bu yoğun dinî ve din dışı tahsili onun ilerideki çelişkilerini ve zamanla dinlere karşı şüpheciğini hazırladı. Özellikle İncil'i okurken bu kitabın çelişkileri ve hatalarla dolu olduğu kanaatine vardı. Bunun için dinî ve dünyevî ilimleri birleştirmede başarılı gördüğü Protestanlığa yöneldi; 1845'te din adamı olmaktan vazgeçti. 1846'da lisans öğrenimini tamamladı. Ertesi yıl Sâmî dillerinin tarihi ve mukayeseli yapısı üzerine yaptığı çalışma ile Volney ödülünü kazandı. Derinden etkilendiği 1848 Sosyalist İhtilâli üzerine, dininin ilim olduğu ve insanın sorunlarını ilmin çözeceği yönündeki düşüncelerini açıkladığı *l'Avenir de la science: Pensées de 1848* adlı kitabını yazdı. Kariyerine zarar vereceği endişesiyle hayatının sonuna doğru (1890) yayımladığı bu eserde yalnız ilme ve akla inandığını ortaya koydu: "İlim bir dindir, bundan sonra simgeleri yalnız ilim yapacak, insanlığın sorunlarını sadece ilim çözebilir." Renan güzelin ve doğrunun karşısında gençliğinde tattığı dinî zevkin hiçbir şey

ifade etmediğini söyler. Onun bu değişiminde kız kardeşi Henriette ile Marcelin Berthelot'un önemli etkileri olduğu bilinmektedir. İbn Rüşd ve felsefesi hakkındaki tezini hazırlarken Doğu dillerinde kaleme alınmış metinleri incelemek için İtalya'ya gönderildi. Rimini, Ravenna, Bologna, Ferrare, Venedik, Padoue ve Vivence kütüphanelerinde araştırmalar yaptı. Bu sırada din hakkındaki düşünceleri biraz yumuşadı. Sanat ve onun insan ruhundaki etkileri üzerine yoğunlaştı. 1851'de Bibliothèque Nationale'e Yunanca ve Arapça yazmalar sorumlusu olarak tayin edildi. Burada iken bir yandan *Histoire générale et système comparé des langues sémitiques*'i kaleme alırken bir yandan da *Révue des deux mondes* dergisinde makaleler yazmaya başladı.

Dürzîler'e karşı Hıristiyanları korumak için III. Napolyon'un Lübnan'a gönderdiği 6000 kişilik kuvvetle beraber Renan da arkeolojik kazı yapmak üzere kız kardeşiyle birlikte Lübnan'a gitti. Daha o devirde Lübnan'ın Türkler'in elinden çıkmakta olduğunu ve geleceğini belirsiz gördüğünü söyledi. Lübnan'daki kazılarda topladığı arkeolojik eserleri Fransa'ya gönderdi. Bu seyahat sırasında Mârûniler'le yakın ilişkiye girerken kendisine kazılarda yardım etmek istemeyen müslümanlardan âdetâ nefret ediyor, onları "kötü ırk, hissiyatsız, gülmesini bilmeyen insanlar" olarak nitelendiriyordu. Bu dönemde Renan'ın kafasını en çok meşgul eden mesele Hz. İsa konusuydu. Hayatının şaheseri olarak kabul ettiği *Histoire des origines du Christianisme* adlı kitabının ilk bölümü olan "Vie de Jésus" bu seyahatin ürünüdür. Özellikle Filistin'e yaptığı ziyaretin bu eserin yazılmasında önemli bir payı vardır. Renan, İncil'in anlattıklarını bu ülkede bulduğu için artık eskisi gibi her şeyi reddetmiyordu. Arkeolojik bulgular sayesinde bir taraftan Louvre Müzesi'ni zenginleştirirken diğer taraftan *Mission de Phénicie* adlı kitabını hazırladı. Sırtmaya yakalanan kız kardeşinin ölümünden sonra (Eylül 1861) Fransa'ya döndü ve başarılı hizmetlerinden dolayı Collège de France'ta görevlendirildi. Ancak ilk dersinde İsa'yı benzersiz, fakat tanrısal yanı bulunmayan bir insan olarak ele alması büyük tepki uyandırdı, ders vermesi yasaklandığı gibi kilise tarafından da aforoz edildi.

İlk seyahatinden dört yıl sonra Hıristiyanlığın asıl yayıcısı Saint Pavlus'un izlerini takip etmek için Mısır, Lübnan, Suriye, Yunanistan ve Anadolu'yu kapsayan bir yolculuğa çıktı (1864-1865). Bu sırada Sü-